

XOC

MENORCA

Suplement
educatiu del
Diari Menorca

EduCaixa
Obra Social "la Caixa"

Curs 2019-2020

Nombre 161 | Dimecres 10 de juny de 2020

3 LES ESPÈCIES
MENORQUINES

OCELLS

Menjamosques
i els seus vols
acrobàtics

Atenció als empestats, una obra del segle XV. La pesta portser és la malaltia més temuda a les edats mitjana i moderna.

Històries dels virus (i altres patògens)

► Les malalties infeccioses són tan velles com la humanitat i han determinat l'esdevenir de la història

Miquel Àngel
Casasnovas Camps

R

esulta paradoxal que quan un dels temes de debat fins no fa gaire mesos era el límit de la longevitat de l'espècie humana, un ésser minúscul i invisible al nostre ull —però no als potents microscopis— ha trasbalsat completament la nostra sofisticada civilització, no ja als països pobres, on les epidèmies les donam per descomptades, sinó en les or-

gulloses societats de l'anomenat Primer Món. I, tanmateix, les malalties infeccioses són tan velles com la humanitat i han determinat l'esdevenir de la història molt més del que ens imaginam.

Els éssers humans hem mantingut sempre una estreta relació amb altres espècies animals (caça, ramaderia) i això ha propiciat la difusió de malalties amb el salt d'un patògen d'un animal infectat a l'home, bé directament (zoonosi), bé a través dels anomenats vectors: una puça (cas de la pesta), un poll (tifus), un moscard (paludisme o, més modernament, el zica, per exemple). Però també d'una persona infectada a una altra mitjançant el contacte amb els fluids corporals com les gotes de saliva, per exemple (grip, pesta pneumònica o, actualment, covid-19). En el cas de les petites comunitats de

caçadors recol·lectors, formades per uns pocs individus que vivien molt aïllats, les malalties infeccioses tenien un abast molt limitat. En canvi, en societats sedentàries, amb una elevada concentració de persones, l'aparició d'una malaltia infecciosa podia donar lloc a un brot epidèmic de conseqüències catastròfiques. I si aquestes societats estan estretament relacionades, la difusió de l'epidèmia en un espai geogràfic ampli pot ser difícil d'aturar.

El cas més representatiu és el de la pesta, potser la malaltia més temuda en les edats mitjana i moderna. Causada per un bacteri (*Yersinia pestis*) passava de les rates infectades als humans per la picada de les puces. El que feia més terrible aquesta malaltia era la seva capacitat de contagi i, sobretot, l'elevada proporció de víctimes mortals amb relació als in-

fectats, que podia arribar a superar el 80 per cent (la de la Covid-19 sembla que és de devers l'1 per cent). La pesta negra (els anglesos li diuen *black death*), procedent d'Àsia Central, va devastar Europa a mitjan segle XIV tot circulant per les rutes comercials de l'època, ja perfectament estructurades. Així i tot va necessitar alguns anys per anar del Mar Negre (1347) fins a les regions del centre i nord d'Europa (1349-1350). Es calcula que va morir, segons les zones, entre una quarta part i la meitat de la població europea. Les conseqüències de tota mena —econòmiques, polítiques, socials, culturals— van ser enormes, fins al punt de provocar una inflexió en el curs de la història del continent.

Segueix a la pàgina següent

Ve de la pàgina anterior

>>

Igualment devastadora va ser la que podríem anomenar la primera globalització dels microbis arran de l'arribada dels espanyols a Amèrica, a partir del 1492. Amb unes poblacions aïllades durant mil·lennis, els patògens causants de moltes malalties infeccioses al bloc eurasiàtic, on els seus habitants tenien un cert grau d'immunització, van causar estralls entre les poblacions ameríndies indefenses. Aquesta va ser l'autèntica causa del col·lapse de les poblacions americanes, que es van reduir dràsticament. Sovint els conquistadors espanyols veien com poblacions senceres havien desaparegut o havien minvat molt abans de la seva arribada. Simplement, els microbis els havien precedit.

La primera globalització dels microbis va ser arran de l'arribada dels espanyols a Amèrica

Com s'intentaven defensar segles enre de les malalties epidèmiques? Com que no sabien els mecanismes de transmissió —simplement es desconeixia el que eren els microbis— només es podia actuar de manera intuïtiva. D'aquí que una de les mesures més habituals era l'aïllament dels infectats i el confinament de ciutats i regions senceres. Els llatzerets, com el magnífic que tenim al port de Maó, servien per aïllar les persones infectades o sospitoses que procedien de zones on certes malalties infeccioses eren endèmiques. A vegades, aquestes mesures funcionaven. Per exemple, un brot de pesta que afectà Maó entre 1563 i 1564 no va afectar la resta de l'illa en funcionar el confinament i la vigilància al límit del terme. El mateix va succeir amb la pesta de 1652-53 que afectà Ciutadella, si bé van morir més d'un miler de persones, una quarta part de la població.

També es va correlacionar les malalties infeccioses amb la brutícia i la manca d'higiene, tant pública com privada. D'aquí que l'aplicació de mesures que ara ens semblen tan elementals —però que per a molta gent eren superflues i, sobretot, cares— (el clavegueram, la separació de l'aigua potable dels pous negres), o la mateixa higiene personal, van reduir molt dràsticament la incidència de moltes malalties. És el cas del còlera, que va colpejar repetidament els països europeus al segle XIX. Un altre exemple, encara que no de malaltia epidèmica, és la mortalitat per motiu d'infeccions que solia ésser molt elevada en els parts, tant entre les mares com entre els nadons. Es va constatar que els metges i les comares que atenien els parts generalment no es rentaven les mans. Algú va descobrir l'alta correlació entre la manca de netedat i un elevat índex de mortalitat. Un hàbit tan senzill com rentar-se bé les mans —

Les malalties a l'art. Dalt, una intervenció d'espatlla al segle XVII. A l'esquerra, enterrament d'empestats. Davall, un cirurgià realitzant una operació d'hèrnia al segle XVI. A l'esquerra, caricatura sobre els possibles efectes adversos de la vacuna, una obra creada cap al 1.800.

això que tant ens recomanen en la situació actual— va salvar moltes vides. Passava el mateix amb la desinfecció de l'instrumental mèdic. Nathan Rothschild, per exemple, una de les persones més riques del món, va morir l'any 1836 de resultes d'una infecció provocada per una petita

operació quirúrgica a l'espatlla. Havia pagat un dels millors cirurgians —s'ho podia permetre— però aquest no havia desinfectat el bisturí, cosa bastant habitual, i això li costà la vida per «enverinament de la sang», segons la terminologia de l'època.

La darrera gran epidèmia que havia patit el món desenvolupat havia estat el grip de 1918, aparegut als camps d'insurrecció de l'exèrcit dels Estats Units durant la Primera Guerra Mundial i ràpidament escampada per Europa. Al capdavant, va causar moltes més víctimes mortals que no la mateixa guerra. Òbviament, els avanços de la medicina, exponencials a partir del final del segle XIX, han anat eradicant les epidèmies antigues i han permès controlar moltes malalties, infeccioses o no, a la vegada que s'incrementava ràpidament l'esperança de vida,

que s'ha triplicat a Occident en els darrers dos segles. Havíem perdut, però, la memòria històrica del que era una pandèmia. La covid-19 ens ha recordat al cap i a la fi que els humans som molt vulnerables i que la densitat dels intercanvis de persones i mercaderies del nostre món globalitzat fan que la seva difusió sigui rapidíssima a escala mundial. I que juntament a la ràpida resposta dels sistemes sanitaris i de la comunitat científica, hem pogut observar la tornada de reaccions irracionals, com ara la proliferació de teories conspiratives i l'assenyalament de col·lectius presumptament culpables, o postures tan acientífiques com la negació de l'eficàcia de les vacunes, no tan diferents, salvant les distàncies, dels comportaments de temps antics. En el fons, els humans no hem canviat tant amb els segles. Convé que aprenguem la lliçó.

LES ESPÈCIES MENORQUINES

Tòfol Mascaró
Bòleg, GOB Menorca

El menjamosques

(*Muscicapa tyrrrhenica balearica*)

E

l menjamosques és l'ocell saltimbanqui. El reconeixem fàcilment pels seus vols acrobàtics. Es llança cap amunt des d'un posador i després d'unes giravoltes en l'aire torna al seu

punt de partida. I així una vegada i una altra. Si hi som prou a prop, sentirem el clac sec del bec tancant-se amb força, pinçant algun insecte volador. Podria haver inspirat la famosa escena de Karate Kid, on els protagonistes intenten capturar mosques amb uns palets xinesos, amb no tant d'èxit com el nostre ocell.

El menjamosques balear és una subespècie del menjamosques mediterrani, que cria exclusivament al nostre arxipèlag. L'altra subespècie de menjamosques mediterrani cria només a Còrsega, Sardenya i la costa tirrènica d'Itàlia. Al continent hi viu una altra espècie diferent, el menjamosques gris (*M. striata*), que podem veure a Menorca només de pas durant la migració. Els menjamosques passen l'hivern a l'Àfrica subsahariana. El balear entorn del Golf de Guinea. Arriben aquí cap a principis de maig, una vegada han remuntat la vall del Nil i travessat el Mediterrani d'oest a est. Tota una proesa per uns ocells tan petits. Alguns venen vorejant la costa oest africana, passant pel Marroc. Cap a l'octubre, després de la temporada de cria, tornen a l'Àfrica tropical.

Vist de prop, el menjamosques balear sorprèn pels seus colors clars, blanc per davant i grisos pel cap i l'esquena. Té el cap gros, les potes curtes i el bec negre, llarg i prim. Contrasta també l'ull fosc, negre brillant. Per la mida del cap també se l'anomena capsoti a Menorca. Capsot es diu de qui té el cap gran. El front sembla un pentinat cap enrere, amb retxes gruixades blanques i grises. Les plomes de l'ala i la coa són grises vorejades de blanc. No té un cant melodiós. Es limita a emetre reclams curts aguts i secs, de so metàl·lic.

Els menjamosques són freqüents a zones arbrades poc denses, també dins ciutats i jardins i parcs. Són bastant confiats i sovint es deixen observar a poca distància. Es posen a llocs molt a la vista des d'on es concentren en detectar els insectes que van passant, i que capturen amb les volades vigoroses i espectaculars que ja hem comentat. Tenen, per tant, molt bona vista i una gran rapidesa de reflexos. S'alimenten de tot tipus d'insectes voladors (mosques, papallones, himenòpters...). Fan el niu amagat entre el brancatge dens o vegades a forats de paret. El niu és una tassa construïda d'herbes seques pels dos progenitors. Solen fer dues postes per temporada, covades per la femella, mentre el mascle la va alimentant. Una vegada nascuts, els polls romanen al niu uns quinze dies, però encara són alimentats pels pares durant un temps una vegada han començat a volar. La primera pollada vola cap a principis de juliol i la sego-

MENJAMOSQUES

CLASSE: Aus
ORDRE: Passeriformes
FAMÍLIA: Muscicapids
ESPÈCIE: *Muscicapa tyrrrhenica* subsp. *balearica*
NOMS POPULARS: Menjamosques balear, capsoti, papamosques balear (cat), papamoscas balear (esp), Balearic flycatcher (eng), gobemouche des Baléares (fra), pigliamosche delle Baleari (it), Balearischer grauschnäpper (al).
DISTRIBUCIÓ: Població nidificant endèmica de les Illes Balears. Passa l'hivern a la costa oest de l'Àfrica tropical. L'altra subespècie de menjamosques mediterrani és el menjamosques tirrènic, que cria només a Còrsega, Sardenya i la costa tirrènica d'Itàlia.

MIDES: Fan uns 24 cm de punta a punta de les ales, 15 cm de cap a coa. Pesen entre 13 i 19 g.
LONGEVITAT: 9 anys.
HÀBITAT: Tot tipus d'espais arbrats poc denses, paisatge en mosaic, horts, jardins...
ALIMENTACIÓ: Caça al vol tot tipus d'insectes (dípters, himenòpters, lepidòpters...)
REPRODUCCIÓ: Ovípara. 2 postes de 4-6 ous. Uns 13 dies d'incubació. Els polls romanen al niu 15 dies més.
ESTAT DE CONSERVACIÓ: Catalogada a nivell global com a de «preocupació menor» per la IUCN.
PROTECCIÓ LEGAL: Protegida a nivell internacional pel Conveni de Berna i a nivell estatal pel RD 139/2011.

na a finals d'agost. Cap a l'octubre ja estan preparats per fer el seu primer llarg viatge a l'àrea d'hivernada.

Els menjamosques es veuen amenaçats pel declivi global d'insectes, provocat com a mínim en part per l'agricultura intensiva amb pesticides. El canvi climàtic, amb l'augment de la desertització de les zones per on viatja també és preocupant. Tot i així, de moment manté una població prou nombrosa. El paisatge agrari de Menorca, caracteritzat pel mosaic de cultius, taques de vegetació natural i la xarxa de paret seca, és molt adequat a les necessitats del menjamosques. Però el menjamosques balear és un endemisme que viatja, i per tant la seva protecció no depèn només de nosaltres sinó de tota l'extensa àrea que visita.